

ŻYCIE RELIGIJNE W GARNIZONIE SIEDLCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM**THE RELIGIOUS LIFE IN THE SIEDLCE GARRISON DURING THE INTERWAR PERIOD**

Rozprawy Społeczne, nr 4 (VIII), 2014

Paweł Borek

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Borek P. (2014), *Życie religijne w garnizonie Siedlce w okresie międzywojennym*. Rozprawy Społeczne, 4 (VIII), s. 29-36

Streszczenie: Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości władze wojskowe zamierzały zorganizować w garnizonach odrębne życie parafialne. Wszystkie garnizony 9 Dywizji Piechoty, której jednostki stacjonowały m.in. w garnizonie Siedlce miały własne kościoły, powstałe z dawnych cerkwi koszarowych. Głównym zadaniem kapelanów wojskowych była praca duszpasterska wśród żołnierzy, przygotowanie ich do złożenia przysięgi wojskowej, organizacja i celebrowanie wszystkich świąt religijnych oraz ważnych uroczystości państwowych, rocznic powstań narodowych, etc. Poza pracą religijną kapelani prowadzili też aktywną działalność oświatowo-kulturalną. Mieli m.in. obowiązek udzielania wsparcia akcjom i przedsięwzięciom popieranym przez połowę Kurii Biskupią, najczęściej przez organizację zbiórek i składek pieniężnych. Przez cały okres międzywojenny kapelani garnizonu Siedlce brali aktywny udział w życiu religijno-patriotycznym regionu. Duszpasterstwo wojskowe miało duży wpływ zwłaszcza na żołnierzy pochodzenia chłopskiego, natomiast pogadanki i kazania księży znacząco uzupełniały pracę oficerów oświatowych.

Słowa kluczowe: 22 pułk piechoty, 9 pułk artylerii ciężkiej, garnizon Siedlce, duszpasterstwo wojskowe, kościoły garnizonowe, święta kościelne i uroczystości religijne

Summary: After Poland won its independency the military authorities made efforts to organize an independent parish life within the garrisons. All garrisons of the 9th Infantry Division the units of which were quartered, among others, in Siedlce garrison had their own churches which were created on the foundations of former army Orthodox churches. The main task of each military chaplain was pastoral support among soldiers, preparation of soldiers before taking a military oath, organization and celebration of all religious holidays and important national holidays, anniversaries of National Uprisings etc. Apart from purely religious work military chaplains conducted also a strong educational-cultural activity. Their duty, among others, was to support all actions and ventures approved by the field Bishop's Curia, most frequently by organizing fund-raisers and charity collections. Throughout the entire interwar period the military chaplains from the Siedlce garrison, together with the soldiers, actively participated in the religious-patriotic life of the region. Army priesthood had a significant impact especially on soldiers with village background, while lectures and sermons largely supplemented the work of educational officers.

Keywords: 22nd regiment of infantry, 9th regiment of heavy artillery, Siedlce garrison, army ministry, garrison churches, church holidays and religious festivals

Tematyka omówiona w artykule nie była dotąd przedmiotem szczegółowych badań naukowych. Obecny stan badań nad duszpasterstwem wojskowym II RP jest niewielki. W literaturze przedmiotu problem ów traktowano przeważnie marginesowo. Podstawą artykułu stały się zatem źródła archiwalne, drukowane oraz prasa lokalna z omawianego okresu.

Szczegółowe informacje dotyczące życia religijnego żołnierzy garnizonu Siedlce w latach 1918-1939 zaczerpnięto zwłaszcza z Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach, dotąd bardzo słabo eksplorowanego przez historyków wojskowości. Wiele cennych informacji zawierają też zbiory Centralnego Archiwum

Wojskowego, Archiwum Państwowego w Siedlcach oraz źródła drukowane omawianego okresu. Uzupełnieniem w/w materiałów jest prasa lokalna z epoki, znajdująca się m.in. w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej i Archiwum Państwowego w Siedlcach. Oprócz źródeł istotne dla tematu artykułu były także nieliczne opracowania zwarte i artykuły, zwłaszcza w bardziej ogólnym ujęciu podjętej problematyki.

W społeczeństwie Podlasia religia odgrywała bardzo ważną rolę. Na początku zasadne jest przedstawienie struktury administracji kościelnej na omawianym terenie. Diecezja Janowska czyli Podlaska została erygowana przez papieża Piusa VII bullą *Ex imposita nobis* z 30.VI.1818 roku. 22.V.1867 r., decyzją cara Aleksandra II, została zlikwidowana, a jej terytorium przyłączono do Diecezji Lubelskiej. 24.IX.1918 r. papież Benedykt XV, bullą *Comissum humilitati nostrae* wskrzesił Diecezję Podlaską, odłączając jej ziemie od Diecezji Lubelskiej. Jednocześnie

Adres do korespondencji: Paweł Borek,
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II,
ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska,
e-mail: pabor@tlen.pl, tel.83-344-99-05

na biskupa podlaskiego powołano ks. Infułata Henryka Przeździeckiego, który władzę w Diecezji objął 30.XI.1918 r. (Dmowski R. 2007, s. 61).

W 1919 r. Diecezję podzielono na 19 dekanatów oraz 112 parafii (117 kościołów i 68 kaplic), w których początkowo pracowało 189 księży. Ostatecznie Diecezję podzielono na 22 dekanaty. Zgodnie z konstytucją apostolską papieża Piusa XI *Vixtum Poloniae Unitas* rozgraniczono diecezje rytu łacińskiego, dostosowując je do nowych granic politycznych II Rzeczypospolitej. Diecezję Siedlecką włączono wówczas do prowincji warszawskiej. Diecezja Janowska czyli Podlaska otrzymała nową nazwę – Diecezja Siedlecka czyli Podlaska, i podzielono ją na 18 dekanatów. 25.XI.1919 r. przywrócono kapitułę katedralną podlaską, a 23.VIII.1921 r. przeniesiono ostatecznie do Siedlec rezydencję biskupią wraz z kurią diecezjalną¹.

Polska, jako pierwsze z państw odradzających się po I wojnie św., wprowadziła do wojska służbę duszpasterską dla wszystkich wyznań. 28.VI.1919 r. minister spraw wojskowych gen. Józef Leśniewski podpisał rozkaz o utworzeniu Sekcji Religijno-Wyznaniowej wewnątrz Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego MSWojsk. dla zaspokojenia potrzeb religijnych żołnierzy wyznań niekatolickich. Miała ona 5 referatów wyznań: prawosławny, mojżeszowy, ewangelicki, mariawicki, mahometański i podlegała bezpośrednio Ministrowi Spraw Wojskowych². Po kolejnych reorganizacjach sekcja przyjęła nazwę „Wydziału Wyznań Niekatolickich”³, który 1.VI.1927 r. przemianowano na Biuro Wyznań Niekatolickich, dodając równocześnie urząd dla wyznania ewangelicko-unijnego (Odziemkowski J., Spychała B 1987, s. 92-93).

Ważne ze względu na strategię obronną położenie Południowego Podlasia spowodowało, że od końca 1918 r. zaczęło stacjonować tu Wojsko Polskie, tworząc lokalne garnizony. W okresie międzywojennym na omawianym terenie istniały garnizony wojskowe w: Siedlcach, Łukowie i Białej Podlaskiej, gdzie stacjonowały pułki 9 Dywizji Piechoty: 22 pp, 34 pp, 35 pp i 9 pułk artylerii lekkiej. W garnizonie Łuków przed wybuchem II wojny św. stacjonowały szwadrony ułanów z Ośrodka Zapasowego Nowogródzkiej Brygady Kawalerii (25., 26. i 27. pułk ułanów)⁴. Podlaskie garnizony wchodziły w skład Okręgu Korpusu nr IX z siedzibą w Brześciu nad Bugiem, który obejmował obszar niespójny wewnętrznie, rozciągający się od Polski centralnej (Siedlce, Łuków, Biała Podlaska) po granicę z ZSRR. Podział administracyjny państwa nie pokrywał się z wojskowym

podziałem terytorialnym – województwo lubelskie terytorialnie wchodziło w skład OK nr II i OK nr IX. (Borek P. 2011, s. 514-519).

26.VIII.1922 r. MSWojsk. przeniosło pułki 9 DP z Litwy Środkowej do stałych garnizonów⁵. W skład garnizonu Siedlce do 1939 r. wchodziły⁶: od IX.1922 r. do XI.1933 r. – 22 pp oraz II i III dywizjon 9 pac (I dyon stacjonował w Brześciu nad Bugiem); od XI.1933 r. do IX.1939 r. – 22 pp, I i II dywizjon 9 pal (III/9 pap przeszedł z Berezy Kartuskiej do Białej Podlaskiej), 9 pluton żandarmerii, dowództwo i sztab 9 DP, placówka oficerska Samodzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK, Powiatowa Komenda Uzupełnień, Rejonowy Inspektorat Koni, Wojskowy Sąd Rejonowy, Oficer Placu, Obwodowa Komenda Przystosobienia Wojskowego nr 22 przy 22 pp, parafia wojskowa Najświętszego Serca Jezusa, Powiatowy Komendant PW „Krakusów”, powiatowy Komendant PW, wojskowe urzędy kwaterunkowe i gospodarcze⁷.

Kościół garnizonowy

Po odzyskaniu niepodległości Polska, poza kościołami i zabudowaniami wojskowymi, „w spadku” po zaborcach przejęła część świątyń garnizonowych lub pułkowych. Dotyczyło to głównie byłego zaboru rosyjskiego, gdyż w Małopolsce wojsko austriackie korzystało z kościołów miejscowych, natomiast w byłej dzielnicy pruskiej armia posiadała tylko kilka własnych kościołów ewangelickich. Po zakończeniu I wojny św. polskie władze wojskowe oraz sami kapelani dążyli do tego, by zorganizować odrębne życie parafialne w garnizonach. Dlatego pilną sprawą stała się organizacja kościołów wojskowych (Borek P. 2009, s. 33).

Wszystkie podlaskie garnizony posiadały własne kościoły, które powstały z dawnych cerkwi ko-szarowych. Początkowo przedstawiały się one dość skromnie, ale dzięki ofiarnej pracy wojska i społeczeństwa ich wygląd uległ dużej poprawie. W garnizonie Siedlce już 23.I.1919 r. płk Wacław Pażus – dowódca Siedleckiego Okręgu Wojskowego – skierował do bpa Henryka Przeździeckiego list, w którym pisał m.in.: [...] *Dowództwo Okręgu Siedleckiego postanowiło prosić Waszą Ekszelencję o wyznaczenie na nabożeństwa dla wojska specjalnego kościoła i uważa, że najbardziej się nadaje na kościół garnizonowy była cerkiew prawosławna na ul. Ogrodowej i dlatego prosi Waszą Ekszelencję o poświęcenie tej cerkwi w dniu 25 b.[ieżącego] m[iesiąca]. i przeznaczenie jej dla miejscowego garnizonu wojskowego [...]*⁸. Bp H.

1 W 1919 r. w Diecezji było 656 697 wiernych, a w roku 1938 – 773 410. W 10. parafiach obrządku greckokatolickiego było 1812 osób. Liczba dekanatów wzrosła z 9 w 1919 r. do 20 w 1938 r. W 1919 r. było tu 209 kapłanów, a w 1939 r. 393 księży obrządku łacińskiego, 10 greckokatolickiego, 25 zakonników i 200 sióstr zakonnych. Szerzej na ten temat: P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska 1818-1968*, Siedlce 1971, s. 83-89.

2 Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Akta Biura Wyznań Niekatolickich, *Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 71 z 28.VI.1919 r.*

3 Ustalono wówczas urzędy dla wyznań: ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego, prawosławnego, mojżeszowego.

4 Stacjonujący tu od IX.1922 r. 35 pp został w 1928 r. przeniesiony do garnizonu Brześć nad Bugiem.

5 CAW, Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14, *Likwidacja oddziałów 9 DP i przejście do pokojowych garnizonów, Mołodeczno, dn. 15.IX.1922 r.*

6 Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu wymieniam tylko najważniejsze jednostki, pomijając oddziały stacjonujące w Siedlcach tymczasowo.

7 Garnizon siedlecki był największym garnizonem na Południowym Podlasiu.

8 Archiwum Diecezjalne Siedleckie (dalej: ADS), Akta Kurii Diecezjalnej Siedleckiej (dalej: AKDS), Kościoły Garnizonowe, Lit. K, Dział III, Nr porz. 26, t. I, *Pismo Dowódcy Okręgu Siedleckiego płk. Pażusia nr 1651 z 23.I.1919 r. do JE Ks. Biskupa Podlaskiego w Siedlcach*, k. 1.

Przeździecki szybko zareagował, i już 25.I.1919 r. wyświęcił w/w cerkiew na kościół garnizonowy. Następnie przemówił on do żołnierzy zaznaczając, iż: [...] *świątynia ta, w której niejednokrotnie padały słowa nienawiści, stanie się od tej pory świątynią miłości i pokoju, służąc celom dzielnego polskiego wojska*⁹. Mimo faktu przejęcia cerkwi przez siedlecki garnizon jej sprawa nie była do końca przesądzona, bowiem początkowo miała być tylko pod czasowym zarządkiem wojska z zastrzeżeniem, aby nie dokonywano w niej żadnych przeróbek (Dmowski R. 2003, s. 107-115). Jednak już w 1920 r. postanowiono przebudować kościół garnizonowy, aby stracił on cechy charakterystyczne dla cerkwi. W tym celu powołano specjalną komisję adaptacyjną, w skład której weszli: Adam Piotrowski – technik okręgowego Kierownictwa Wojskowych Robót Budowlanych, por. Marian Kaczorowski – przedstawiciel Zarządu Kwaterunkowego, por. Józef Karpiński – przedstawiciel Dowództwa Garnizonu Siedlce oraz ks. kap. Stefan Bogucki – kapelan garnizonu¹⁰. Komisja postanowiła m.in. o zmianie kopuły środkowej i zdjęciu 4 kopuł bocznych, charakterystycznych dla cerkwi, zdjęciu 2 dzwonów, usunięciu ołtarza prawosławnego, postawieniu ambony, konfesjonau oraz utworzeniu zakrystii¹¹. Właściwą przebudowę kościoła rozpoczęto jednak dopiero w 1928 r. Powołano wówczas Społeczny Komitet Budowy pod przewodnictwem dowódcy 22 pp – płk. Kazimierza Hozera i proboszcza parafii wojskowej – ks. mjr. Witolda Jeźniowskiego (Dmowski R. 2003, s. 110).

Duszpasterstwo wojskowe w garnizonie Siedlce

29.X.1919 r., w tajnym „Dzienniku Rozkazów Wojskowych”, opublikowano „Ustawę o duchowieństwie katolickim Wojsk Polskich”, wprowadzającą dwutorową podległość kapelanów wojskowych: duszpasterską i wojskową. Pierwsza polegała na podległości wszystkich kapelanów wojskowych Biskupowi Polowemu Wojska Polskiego, natomiast druga wynikała z podporządkowania dowódcy formacji, przy której kapelani pełnili służbę (Wyszczeliski L. 1995, s. 42).

Kierownictwo służby duszpasterskiej pod względem wojskowym i administracyjnym sprawował minister spraw wojskowych, którego doradcą był biskup polowy, a dla wyznań niekatolickich szef Wydziału Wyznań Niekatolickich. Organem pracy bpa polowego była Kuria Biskupia, którą stanowiły: wydział organizacyjno-administracyjny i wydział oświatowo-metrykalny oraz referat greckokatolicki. Pod względem czynności administracyjno-sztabowych Kuria Biskupia była zależna od ministra spraw wojskowych, natomiast pod względem jurysdykcyjno-kościelnym podlegała Stolicy Apostolskiej. Wykonawcami zarzą-

dzeń bpa polowego w Okręgach Korpusów byli dziekani, pełniący w nim funkcje szefów duszpasterstw katolickich. Każdy OK pod względem obsługi duszpasterskiej dzielił się na trzy rejony, które miały swoich kierowników pełniących czynności duszpasterskie w każdym z nich. Wszystkie garnizony, szkoły wojskowe, szpitale okręgowe, więzienia karne oraz dowództwo floty miały etaty duszpasterskie. Zawarcie 10.II.1925 r. konkordatu między Watykanem a Polską oraz nadanie duchowieństwu wojskowemu statutu, pozwoliło biskupowi polowemu na wykonywanie jurysdykcji ordynariusza wobec żołnierzy i ich rodzin. Dla spełnienia nałożonych na siebie zadań służba duszpasterska rozporządzała: specjalnym personelem, kościołami garnizonowymi lub budynkami przeznaczonymi na ten cel, aparatem liturgicznym oraz specjalnymi kredytami ze skarbu państwa. Poza kapelanami wojskowymi personelem dla pełnienia służby duszpasterskiej byli także żołnierze szeregowi, odkomenderowani do niej przez dowództwo oraz cywile (organiści, zakrystianie) (Cieplewicz M. 1998, s. 174).

Decretem papieskim z 27.II.1926 r. utworzono 75 parafii wojskowych (na terenie OK IX było ich 8), a księża kapelani otrzymali prawa proboszczowskie w stosunku do swych wojskowych parafian. Pismem Biskupa Polowego WP z 18.I.1927 r. w Diecezji Siedleckiej (Podlaskiej) utworzono następujące parafie wojskowe:

- w Siedlcach – parafia Najświętszego Serca Jezusa, obejmująca powiaty: siedlecki i łukowski;
- w Białej Podlaskiej – parafia św. Krzyża, obejmująca powiaty: białkopodlaski, konstantynowski i radzyński;
- w Dęblinie – parafia św. Mikołaja Archanioła, obejmująca powiaty: garwoliński i puławski;
- w Ostrowii Mazowieckiej – parafia św. Jozafata z powiatami: węgrowskim i sokołowskim;
- powiat włodawski należał do parafii św. Kazimierza w Brześciu nad Bugiem¹².

Pod względem terytorialnych struktur wojskowych środkowa i wschodnia część Diecezji Siedleckiej znajdowała się w OK nr IX, natomiast zachodnia i północna w OK nr I Warszawa. Lokalizację parafii wojskowych uzależniano od dyslokacji poszczególnych jednostek. Chodziło głównie o to, by proboszcz wojskowy miał jak najłatwiejszy dostęp do swoich parafian. Z tego powodu parafie wojskowe nie pokrywały się pod względem terytorialnym z parafiami cywilnymi (Pindel K. 1998, s. 20).

Praca duszpasterska wśród żołnierzy była głównym zadaniem i obowiązkiem każdego kapelana wojskowego. Wyraźnie stwierdza to „Regulamin dla rzymskokatolickiego duchowieństwa wojskowego” z 24.XI.1919 r. W rozdziale III („Zadania i zakres czynności duchownych”) pisano m.in.:

Art. 15. Duchowni wojskowi są obowiązani do bezpłatnego świadczenia posług duchownych wojskowym i ich rodzinom (żona i dzieci), ściśle przestrzegając prawa kanonicznego i cywilnego.

⁹ ADS, op. cit., *Pismo JE Bp H. Przeździeckiego nr 230 z 25.I.1919 r. do Dowództwa Okręgu Siedleckiego*, k. 2; „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919, nr 3, s. 82.

¹⁰ ADS, op. cit., *Kościół garnizonowy Najświętszego Serca Jezusa, Protokół z dnia 4.V.1920 r.*, k. 12-12v.

¹¹ Ibidem, k. 10.

¹² „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych” 1928, nr 4, p. 36.; ADS, AKDS, *Kapelani wojskowi*, Lit. K, Dział III, Nr porz. 1, t. I, k. 205; *Duszpasterstwo rzymsko-katolickie*, [W:] *Korpus Poleski. Jednostki z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości*, Brześć nad Bugiem 1928, s. 31.

Art. 16. Duchowni wojskowi, oprócz postug duchownych obowiązani są dbać o podniesienie poziomu etycznego wojskowych, służyć im przykładem i radą, nieść pociechę, łagodzić spory i rozbudzać uczucia koleżeństwa, zachęcać do sumiennego wykonywania obowiązków i przestrzegać dyscypliny, podnosić ducha w chwilach zmęczenia i niebezpieczeństwa.

Art. 17. Duchowni wojskowi z urzędu biorą udział w zarządzie i pracy kulturalno-oświatowej formacji wojskowych.

Art. 19. Duchowni wojskowi w czasie wojny obowiązani są: obchodzić okopy, w czasie bitwy być na punkcie opatrunkowym swego pułku lub na miejscu wskazanym przez dowódcę pułku¹³.

Kandydaci na kapelanów, obok kwalifikacji określonych ustawą, musieli odznaczać się odpowiednimi cechami charakteru: pracowitością, skromnością, poczuciem obowiązku, zdyscyplinowaniem, lojalnością. Trzeba jednak przyznać, że w pierwszych latach niepodległości praca kapelanów wojskowych pozostawała wiele do życzenia, i budziła zaniepokojenie władz diecezjalnych (Dmowski R. 2003, s. 112).

Głównymi obowiązkami kapelanów było sprawowanie opieki duszpasterskiej nad wszystkimi szeregowcami wojska stałego, żołnierzami nadterminowymi, podoficerami, rzemieślnikami wojskowymi, oficerami zawodowymi i rezerwy. Ich opiece podlegali również żołnierze zmobilizowani, inwalidzi wojenni w szpitalach, emeryci wojskowi, zatrudnieni w szpitalach wojskowych, jeńcy wojenni i internowani, robotnicy i woźnice podczas wojny, urzędnicy wojskowi oraz rodziny wojskowe. Funkcje religijne miały być spełniane w kościele garnizonowym, a w przypadku braku takiego – w kościele wyznaczonym przez biskupa. Statut Duszpasterski zobowiązywał kapelanów wojskowych także do prowadzenia ksiąg parafialnych. Mieli oni prowadzić m.in. księgi: ochrzczonych, bierzmowanych, małżeństw i zmarłych oraz pełnić obowiązki urzędnika stanu cywilnego (Borek P. 2009, s. 39-40).

Kolejnym ważnym zadaniem kapelana było przygotowanie żołnierzy do złożenia przysięgi wojskowej i jej odebranie. Przez stały kontakt z żołnierzami w koszarach kapelan miał wyrobić w nich przekonanie o świętości przysięgi, i moralnym obowiązku wiernego jej przestrzegania. Dzień przysięgi wojskowej poprzedzano zazwyczaj cyklem pogadek na temat tradycji oddziały oraz znaczenia samego ślubowania.

Akt złożenia przysięgi poprzedzały nabożeństwa z kazaniem okolicznościowym, osobno dla każdego wyznania. Po mszy żołnierze przechodzili na wyznaczony plac koło mównicy i ustawiali się pododdziałami. Wówczas przybywał poczet sztandarowy, a kapelan wygłaszał przemówienie nawiązujące do rangi przysięgi wojskowej. Następnie dowódca jednostki, lub wyznaczony przez niego oficer wydawał rozkaz: „Do przysięgi!”; poczet sztandarowy występował przed front z rozwiniętym sztandarem, a żoł-

nierze podnosili dwa palce prawej dłoni na wysokość czoła. Wtedy kapelan z uniesionym krzyżem w rękę rozpoczynał odczytywanie przysięgi, a żołnierze powtarzali za nim poszczególne wersy. Brzmiała ona następująco: *Stając w szeregi Armii Narodowej uroczyste w obliczu Boga Wszechmogącego (żołnierze wyznań chrześcijańskich), w Trójcy Świętej Jedynej, ślubuję jedynie Ojczyźnie mojej Rzeczypospolitej Polskiej i sprawie Narodu Całego na każdym miejscu służyć, Kraju Ojczystego i dobra narodowego do ostatniej krwi bronić, przełożonych swych i dowódców słuchać, dawane mi przepisy i rozkazy wykonywać i w ogóle tak się zachowywać, abym mógł żyć i umierać jako mężny i prawy żołnierz Polski¹⁴.* Następnie kapelan udzielał krzyżem błogosławieństwa. Zgodnie z zasadą poszanowania przekonań religijnych opracowano odmienne teksty roty przysięgi dla chrześcijan wszystkich obrządków, muzułmanów, niechrześcijan (poza muzułmanami), ewangelików, baptystów oraz niewierzących. Różnice polegały głównie na zmianie pierwszych i ostatnich słów roty przysięgi odwołujących się do Boga. Tekst zasadniczy, dotyczący obowiązków żołnierza pozostawał bez zmian. Uroczystość kończył wspólny obiad żołnierski (Borek P. 2011, s. 638).

Kapelan w garnizonie miał duże możliwości wywierania wpływu na wojsko poprzez swą działalność w kościele. Jego aktywność przejawiała się ponadto w tworzeniu kół ministrantów z synów oficerów i podoficerów zawodowych, komitetów kościelnych organizowaniu sekcji miłosierdzia przy kołach Rodziny Wojskowej, etc. Wydajność pracy kapelana w dużej mierze zależała od taktu i umiejętności zjednywania sobie ludzi. Dlatego ważną sprawą było utrzymywanie stałego i bezpośredniego kontaktu z dowódcami poszczególnych formacji, którzy orientując się w życiu prywatnym swoich żołnierzy znali dobrze ich zalety, problemy i wady, a co za tym idzie mogli udzielić kapelanowi wielu cennych informacji i wskazówek.

Poza pracą religijną kapelani prowadzili także aktywną działalność oświatową, zmierzającą do podniesienia wychowania etyczno-moralnego, zwłaszcza wśród rekrutów. Przebiegała ona dwutorowo: jako praca nad poszczególnymi jednostkami i praca zbiorowa. Pierwszy jej rodzaj polegał na bezpośrednim kontakcie z każdym rekrutem osobno. Wymagało to częstego odwiedzania koszar, zainteresowania się skąd rekrut pochodzi, czym zajmują się jego rodzice, jakie ma trudności oraz udzielenia odpowiedniej rady, czy wskazówek. Drugi rodzaj pracy miał charakter zbiorowy, i polegał na współpracy z dowództwem w sprawach, do których kapelan był zobowiązany z tytułu swego powołania i praw mu przysługujących. Współpracowano m.in. przy zakładaniu Domów Żołnierza i Gospód Żołnierskich, gdzie księża wygłaszali pogadanki i odczyty. Odgrywały one ważną rolę, gdyż ich celem było wpojenie żołnierzom poczucia obowiązku, danie im podstaw światopoglądu katolickiego, pobudzenie do pracy nad sobą

¹³ Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego Wojska Polskiego, Art.15, 16, 17 i 19, Nr 29 z 24.XI.1919. Tajny.

¹⁴ ADS, AKDS, *Kapelani wojskowi*, op. cit., k. 25.

i uchronienie od „złych wpływów” (np. komunistycznych). Naczelne Dowództwo WP uważało religię za jeden z najskuteczniejszych czynników uświadomienia narodowego i wyrobienia moralnego. Z tego powodu duszpasterstwo wojskowe miało pełnić (obok oświaty) główną rolę w procesie wychowania żołnierza¹⁵.

Już latem 1920 r. biskup polowy powołał Wydział Oświaty, wyznaczając duchownych – kierowników oświaty przy Dowództwach Okręgów Generalnych. Obowiązkiem ich była opieka nad świetlicami i gospodami żołnierskimi, pomoc przy zakładaniu bibliotek pułkowych, organizacja pogadanek religijno-moralnych. Na froncie funkcję kierowników oświatowych pełnili dziekani poszczególnych armii (Odziemkowski J. 1996, s. 16). Podczas wojny polsko-sowieckiej 1919-1920 duchowieństwo masowo przystąpiło do czynnej pomocy wojsku – księża organizowali zbiórki na rzecz wojska, nawoływali do wstępowania w szeregi Armii Ochotniczej. Wielu z nich samemu dawało przykład społeczeństwu idąc na front, niektórzy przyprowadzali ze sobą nawet całe grupy. Zwłaszcza w lipcu 1920 r. do Kurii Biskupiej WP wpłynęło dużo zgłoszeń od księży proboszczów podlaskich miejscowości (Swory, Drelów, Sokołów Podlaski, Węgrów) do służby w Wojsku Polskim¹⁶. Moralny autorytet Kościoła był jednym z tych czynników, które pomagały stopniowo przełamywać niechęć znacznej części społeczeństwa do poboru rekruta. Dotyczyło to zwłaszcza mieszkańców wsi, na których księża mieli bardzo duży wpływ.

Jak wyżej wspomniano ważną rolę w religijno-patriotycznym wychowaniu żołnierzy odgrywały pogadanki wygłaszane przez kapelanów. Rozkazy MSWojsk. z lat 1921-1922 wprowadziły obowiązek wygłaszania przez kapelanów przynajmniej jednej pogadanki tygodniowo w każdym batalionie lub równorzędnym oddziale. Zalecano, by każde omawiane zagadnienie obrazowano żołnierzom ciekawymi przykładami z życia wojska. Obowiązywała zasada, iż niezależnie od tematu pogadanka powinna dotykać dwóch zasadniczych kwestii – miłości do Ojczyzny, i nauki Kościoła. Poza pogadankami, przewidzianymi programem nauczania, kapelani wygłaszali je z okazji świąt narodowych, kościelnych i pułkowych, powitania rekrutów, poświęcenia sztandaru, przysięgi, promocji oficerskiej, pożegnania odchodzących do cywila¹⁷.

Ważne miejsce w hierarchii środków wychowawczych zajmowały także kazania, których język był bardziej wzniosły i uroczysty od pogadanek. Ich tematykę dostosowywano do okoliczności, ale prawie zawsze zawierały one elementy wychowania patriotycznego. Zazwyczaj nawiązywano do tradycji bojowych pułku, którego żołnierze uczestniczyli we mszy świętej lub

do tradycji rodzaju broni, którą pułk reprezentował. Zarówno w pogadankach, jak i kazaniach kapelani często wspominali warunki życia Polaków pod zabarami, wskazując, dla kontrastu, osiągnięcia kulturalne, gospodarcze i społeczne II RP. Podkreślano znaczenie obowiązującej w armii zasady tolerancji religijnej, pozwalającej zachować i publicznie wyrażać własne przekonania oraz nakazującej szacunek dla innowierców (Odziemkowski J. 1996, s. 70).

Władze wojskowe wysoko oceniały rolę, jaką pogadanki i kazania kapelanów odgrywały w wychowaniu żołnierzy. Często nawet oficer nie miał takiego wpływu na zachowanie się rekruta pochodzącego ze wsi, jak kapelan. Należy tu pamiętać, że dla młodego człowieka powołanego pod broń, trafiającego do nowego środowiska, który musiał podporządkować się wojskowemu rygorom, i napotykał nieznane wcześniej „zdobycze cywilizacyjne”, sutanna księdza była często jedynym swojskim elementem. Kapłana obdarzano zaufaniem niemal od razu, oficer i podoficer musieli dopiero na to zaufanie zapracować (Borek P. 2009, s. 33-34). Potwierdza to opinia dowódcy OK nr IX – gen. Franciszka Kleeberga, który w 1937 r. pisał m.in.: *należy dążyć do tego, aby kapelan miał możliwość jak najczęstszego kontaktu z rekrutem. Jego wpływ na wieśniaka jest olbrzymi*¹⁸.

Kapelani mieli też obowiązek udzielania wsparcia wszelkim akcjom i przedsięwzięciom popieranym przez polową Kurię Biskupią, co najczęściej wyrażało się w organizowaniu zbiórek i składkach pieniężnych. Wspierali więc Ligę Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Ligę Morską i Kolonialną, Fundusz Obrony Narodowej, Fundusz Obrony Morskiej, zbiórki na budowę okrętów wojennych, etc. Trudno zresztą byłoby wymagać od szeregowca przeznaczenia kilku groszy ze skromnego żołdu na jakiś cel, jeżeli kapłan, który do tego namawiał sam nie złożyłby na niego chociaż symbolicznej kwoty¹⁹.

Kapelani wojskowi

Z powodu braku odpowiedniego kandydata na kapelana w siedleckim kościele garnizonowym obowiązki te pełnili początkowo „cywilni” księża: ks. Koronat Piotrowski, ks. Julian Ryster, ks. Alfred Szklarowski, ks. Stefan Bogucki i ks. Jan Grabowski (Dmowski R. 2003, s. 114). Ogólną opiekę nad kościołem garnizonowym w Siedlcach sprawował w tym czasie ks. kan. Józef Kobyliński – dziekan siedlecki. Jednak już 15.X.1919 r. biskup H. Przeździecki zwolnił ks. Kobylińskiego z tej funkcji i, z polecenia biskupa polowego ks. Stanisława Galla, 20.III.1919 r. zarządził nad kościołem garnizonowym oddać ks. Stefanowi Boguckiemu, mianowanemu kapelanem wojskowym (pomocniczym) przy garnizonie siedleckim²⁰.

15 *Duszpasterstwo rzymsko-katolickie...*, s. 31.

16 ADS, AKDS, *Kapelani wojskowi*, op. cit., k. 86-100. Kapelan przed wyruszeniem wojska na front przeprowadzał spowiedź i żegnał oddział, błogosławiąc go na drogę. Podczas walk księża obchodzili okopy, przebywali na punkcie opatrunkowym swego pułku lub w miejscu wyznaczonym przez dowódcę.

17 Np. w 1928 r. kapelan 34 pp przeprowadził w nim ponad 350 pogadanek – *W dziesiątą rocznicę 34 p.p.*, „Podlasiak” nr 48 z 25.XI.1928 r., s. 8.

18 CAW, DOK IX, sygn. I.371.I.60, *Praca wychowawcza z żołnierzami*, referat z 11.I.1938 r.

19 Proboszcz kościoła garnizonowego w Siedlcach sprawował też opiekę nad powstałym w I.1930 r. Kołem Rodziny Wojskowej – *Z Rodziny Wojskowej*, „Ziemia Siedlecka” nr 5 z 11.II.1934, s. 6.

20 ADS, AKDS, *Kościół Garnizonowy...*, *Pismo Oficjała Biskupa Sufragana Podlaskiego H. Przeździeckiego do Dowództwa Okręgu Siedleckiego z dn. 15.X.1919 r.*, k. 4v; ADS, AKDS, *Kapelani wojskowi*, op. cit., k. 5.

Kapelani pomocniczy byli mianowani w garnizonach, które liczyły co najmniej 1000 żołnierzy, w szpitalach wojskowych, posiadających ponad 200 łóżek i epidemicznych (ponad 100 łóżek). Do ich podstawowych obowiązków należało: spełnianie religijnych posług dla wojska, oświecenie religijno-moralne i prowadzenie kancelarii²¹.

Ks. Stefan Bogucki obowiązki kapelana garnizonu Siedlce pełnił do 1923 r. To za jego posługi przeprowadzono pierwszą przebudowę kościoła garnizonowego. Następnie w latach 1923-1925, proboszczem i jednocześnie kierownikiem Rejonu Duszpasterskiego w Siedlcach był ks. Franciszek Walasek²². Jego następcą został były szef Rejonu Duszpasterskiego w Baranowiczach ks. Witold Jeźniowski. 11.VI.1926 r. zwrócił się on do bp H. Przeździeckiego o nadanie kościołowi garnizonowemu tytułu Najświętszego Serca Jezusowego, i od razu uzyskał na to zgodę. Za jego czasów dokonano także gruntownej przebudowy świątyni²³. Ks. mjr Witold Jeźniowski pracował w parafii do wybuchu wojny w 1939 r. Dalsze jego losy są nieznane, wiadomo tylko, że zmarł on 13.IV.1947 r. w wieku 69 lat (Dmowski R 2003, s. 115).

Święta i uroczystości religijne

Oddziały garnizonu Siedlce w każdą niedzielę i święta uczestniczyły we mszach świętych, a w Boże Ciało brały udział w uroczystej procesji. We mszy św. brali udział wszyscy żołnierze wyznania katolickiego z wyjątkiem chorych i tych, którym uniemożliwiła to służba. W porozumieniu z kapelanem dowódca garnizonu zarządzał, aby na oznaczoną godzinę żołnierze oddziałami, w miarę możliwości z orkiestrą, udali się do wyznaczonego kościoła lub na miejsce, gdzie miała odbyć się msza polowa. Po niej następowały modlitwy za Ojczyznę i Prezydenta RP, a na zakończenie śpiewano „Boże, coś Polskę”. Następnie oddziały powracały w szyku do koszar. Biskup Polowy zachęcał kapelanów, aby do mszy św. lub innych nabożeństw dla wojskowych, zwłaszcza w większe uroczystości używać jako ministrantów żołnierzy (Borek P. 2011, s. 644).

Codziennie, o godzinie wyznaczonej przez dowódcę pułku, żołnierze wyznań chrześcijańskich zbierali się w wyznaczonej sali lub na placu koszarowym, na modlitwę poranną. Po jej odmówieniu śpiewano „Kiedy ranne wstają zorze”. Podobnie zbierano się na modlitwę wieczorną. Żołnierze odmawiali ją w intencji poległych i zmarłych w służbie Ojczyzny oraz kończyli śpiewem „Wszystkie nasze dniennie

sprawy”. Uczestnicy modlitwy mieli prawo zachować się zgodnie z przepisami swojego obrządku. Ewangelicy stali w milczeniu podczas „Zdrowaś Mario”, „Anioł Pański” i „Wieczny odpoczynek”. Prawosławni zegnali się według swego obrządku. Żołnierzom wyznania mojżeszowego zapewniano warunki do odprawiania w koszarach modlitw zgodnych z ich regułami religijnymi. Kapelani wyznań niekatolickich uczestniczyli w modlitwach wojska, objeżdżając kolejno oddziały garnizonu. Dowódcy oddziałów mieli obowiązek dopilnowania, aby wierni odbywający służbę wojskową mogli uczestniczyć w nabożeństwach w niedziele i święta. Prowadzenie szeregowych jednego wyznania na nabożeństwo do świątyni innego wyznania było niedopuszczalne, i groziło konsekwencjami służbowymi (Borek P. 2009, s. 38-39).

Szczególnie uroczystości obchodzono Boże Narodzenie i Wielkanoc. W wigilię Bożego Narodzenia urządzano żołnierzom wieczną wigilijną i opłatek z zachowaniem wszystkich starych polskich tradycji. Tego dnia służbę kończono o godz. 14.00. Żołnierze przybierali odświętne świetlice; ustawiano choinkę ozdobioną zabawkami, słodyczami, watą, elementami wojskowego rynsztunku. Między godz. 17.00, a 18.00 dowódcy pułków, w obecności księży kapelanów, przyjmowali delegacje pododdziałów, składali na ich ręce życzenia dla żołnierzy i dzielili się opłatkami. W skład każdej delegacji wchodził przynajmniej jeden żołnierz służby zasadniczej. Akcentem zamykającym wigilijne spotkanie było śpiewanie kolęd często przeciągające się do późnych godzin nocnych. W II poł. lat 30. XX w., po radiofonizowaniu koszar, dowódcy pułków składali życzenia żołnierzom do świetlic poprzez radiowęzeł.

Z kolei udział żołnierzy w uroczystościach wielkanocnych rozpoczynał się już podczas Wielkiego Tygodnia. W kościele garnizonowym miejscowe jednostki wystawiały wówczas warty przy Grobie Pańskim. Uroczystości wielkanocne rozpoczynało sobotnie święcenie pokarmów. Około godz. 15.00 do wyznaczonej świetlicy przybywały delegacje wszystkich pododdziałów siedleckich pułków. Poświęcenia potraw dokonywał kapelan w obecności dowódcy garnizonu. W niedzielę, o godz. 8.00 rozpoczynało się uroczyste śniadanie, podczas którego składano sobie życzenia i dzielono się „święconym”. Cała kadra zawodowa zobowiązana była do uczestniczenia w śniadaniu razem z żołnierzami. Pułki brały udział w rezurekcji w pełnym oporządzeniu z bronią i oddawały salwy honorowe. W garnizonie Siedlce w procesji rezurekcyjnej uczestniczyły całe kompanie (Odziemkowski J., Spychała B. 1987, s. 138-139).

Do zadań kapelanów należała też organizacja spowiedzi wielkanocnej i adwentowej w oddziałach, poprzedzanej zazwyczaj krótkimi rekolekcjami, czy naukami przygotowawczymi. Żołnierze szli do kościoła na spowiedź, pod dowództwem oficerów. Tym, którzy nie mogli wziąć udziału w głównych rekolekcjach, umożliwiano pójście do spowiedzi wielkanocnej w innym terminie. Dla oficerów, podoficerów i rodzin wojskowych rekolekcje organizowano osobno.

21 Ibidem, *Rozporządzenie o kapelanach pomocniczych*, k. 29v, 30.

22 Ks. Franciszek Walasek, był kapelanem wojskowym z diecezji Płockiej; z Siedlec przeniesiono go na probostwo do parafii św. Antoniego Padewskiego w Baranowiczach. Był odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem „Za Wojnę i Dziesięciolecie” oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych – *Rocznik oficerski 1923*, W-wa 1923, s. 1421; *Wykaz Duchowieństwa Wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1928 r.*, W-wa 1928, s. 25, 31-32; *Wykaz Duchowieństwa ... na 1929 r.*, W-wa 1929, s. 26, 33; *35 Wykaz Duchowieństwa ... na 1930 r.*, W-wa 1930, s. 28, 35-36.

23 ADS, AKDS, *Kościół Garnizonowy... List ks. Witolda Jeźniowskiego z dn. 11 czerwca 1926 r. do JE Biskupa Diecezji Podlaskiej*, k. 18.

Opiekę duszpasterską starano się zapewnić oddziałom także na koncentracjach i ćwiczeniach letnich. Manewry, poza sprawdzianem umiejętności bojowych, były dobrą okazją do zademonstrowania łączności Kościoła z armią, co oddziaływało zwłaszcza na mieszkańców wsi, zwiększając szacunek dla żołnierza. Duchownym zalecano, aby: *w czasie koncentracji specjalnej oddziałów zorganizować opiekę religijną nad żołnierzem w taki sposób, ażeby miał on możliwość wysłuchania mszy świętej w niedziele i święta, żeby w razie nagłego wypadku, czy choroby mógł otrzymać pociechę religijną, wreszcie, żeby przez kontakt z żołnierzem przyczynić się do podniesienia szacunku i uznania ludności cywilnej dla Armii* (Odziemkowski J. 1996, s. 74).

Przez cały okres międzywojenny kapelani garnizonu Siedlce brali aktywny udział w życiu religijno-patriotycznym regionu. Np. 3.XI.1922 r. uroczyste wręczenie sztandar 22 pp (Chromiński M. J. 2007, s. 38-39); 17.XI.1928 r. w uroczystościach 10-lecia powstania 22 pp wziął udział bp Władysław Bandurski, święcąc sztandar Związku Strzeleckiego Obwodu Siedleckiego²⁴. 30.VI.1929 r., w ramach obchodów Kongresu Eucharystycznego, w Kościele Garnizonowym odbyło się nabożeństwo dla wojska i straży pożarnej. Naukę „Eucharystia daje hart ducha” wygłosił ks. Tomasz Odowski²⁵. 11.XI.1930 r., w 12. rocznicę odzyskania Niepodległości, po nabożeństwie odprawionym w miejscowej katedrze przez bp. H. Przędzickiego, Siedleckiemu Okręgowi POW wręczono nowo ufundowany sztandar²⁶. 8.VII.1933 r., na konsekrację siedleckiego Kościoła Garnizonowego przyjechał bp połowy Józef Gawlina w asyście kanclerza kurii – ks. prałata Bronisława Michalskiego²⁷.

Wielką manifestacją patriotyczno-religijną były także doroczne obchody świąt pułkowych: 12-14.VI. – 22 pp, a 13-14.VI. – 9 pal. Obchody rozpoczął wieczorny apel poległych na placu ćwiczeń. Następnego dnia w kościele garnizonowym kapelan odprawił mszę św., po której odbywała się defilada. Na święto 22 pp w 1937 r. przybył ks. bp połowy WP J. Gawlina, który konsekrował wówczas dzwony w kościele garnizonowym ufundowane przez koło Rodzin Wojskowych (Dmowski R. 2003).

Wielkim świętem w historii 9 pal był 17.VII.1938 r., kiedy pułk otrzymał swój sztandar. Mszę połową celebrował bp połowy WP J. Gawlina, a uroczyste zaprzysiężenie stanu osobowego 9 pal na sztandar odbyło się w Siedlcach 31.VII.1938 r. (Borek P. 2011, s. 648).

Jednostki wojskowe garnizonu Siedlce występowały na rocznice powstań narodowych. Po odprawieniu mszy św. na miejscach straceń, polach bitew i potyczek, mogiłach poległych składano kwiaty. Szczególnie uroczyste obchodzono 100. rocznicę powstania listopadowego i 75. rocznicę powstania

styczniowego (Więch-Tchórzewska W. 1998, s. 214-219). Wielkim wydarzeniem były zawsze nabożeństwa żałobne odprawiane w dzień Wszystkich Świętych na cmentarzu wojskowym. Kapelan siedleckiej parafii wojskowej starał się wciągać do współpracy przy odnawianiu kościołów garnizonowych, urządzaniu wigilii i święconego w pułkach także ludność cywilną.

Wojsko brało też udział w adoracji świętych obrazów czczonych przez miejscowe społeczeństwo. W 1927 r. żołnierze garnizonu Siedlce, wspólnie z mieszkańcami regionu, witali powrót cudownych obrazów Matki Boskiej do Kodnia (3-4.IX.) i Leśnej Podlaskiej (25-26.IX.). Zjednywało to wojsku ogromną sympatię ludności. Małe miasteczka i wioski przybierały wówczas odświętny wygląd, a oddziały witali przez przedstawicieli lokalnych władz, duchowieństwo i wielotysięczne tłumy ściągające na tę okazję z całej okolicy. Żołnierze przybywali modlić się do Kodnia również w latach następnych²⁸.

Armia pomagała też we wznoszeniu kościołów, dostarczając materiały i robotników, a czasem środki finansowe, zebrane drogą składek wśród korpusu oficerskiego i podoficerskiego²⁹.

Jak wyżej wspomniano posługę duszpasterską zapewniono w więziennictwie wojskowym. Z uwagi na szczególnie charakter tych placówek kapelan miał także zwracać pilną uwagę na stworzenie odpowiedniej atmosfery zarówno wśród więźniów, jak i personelu. Poza czynnościami związanymi z pracą duszpasterską wśród więźniów do obowiązków kapelana należało wygłaszanie pogadank religijno-moralnych osadzonym oraz wychowawczych dla personelu więzienia, nauczanie religii i śpiewu kościelnego więźniów, czuwanie nad doбором ksiązek do biblioteki więziennej (Borek P. 2011, s. 650).

Reasumując należy stwierdzić, że polskie władze wojskowe przez cały okres międzywojenny uważały religię za jeden z najskuteczniejszych czynników wychowawczych, a propagowane przez naukę Kościoła cechy człowieka – uczciwość, wewnętrzną dyscyplinę, wierność, godność, prawość – za najbardziej pożądane przymioty żołnierza. Duszpasterstwo wojskowe miało duży wpływ zwłaszcza na żołnierzy pochodzenia chłopskiego, natomiast pogadanki i kazania księży kapelanów uzupełniały pracę oficerów oświatowych.

Praca księdza w wojsku wymagała dobrej znajomości i zrozumienia duszy żołnierskiej oraz przywiązania do armii. Już w 1928 r. w „Korpusie Polejskim” pisano: *Praca ta mało widoczna, gdyż masa żołnierska stale się zmienia i trudno zaobserwować jej wyniki. Wszystkim jednak kapelanom przyświeca cel: wyrobienie religijno-moralne żołnierza, które by przypominało każdemu z nich obowiązki względem Boga i Ojczyzny*³⁰.

24 Archiwum Państwowe w Siedlcach (dalej: APS), Starostwo Powiatowe w Siedlcach 1918-1939 (dalej: SPS), sygn. 12, *Miesięczne Sprawozdanie Sytuacyjne Nr 47: 14.XI.-21.XI. 1928 r.*, k. 66.

25 ADS, Akta Ogólne, *Kongres Eucharystyczny w Siedlcach w 1929 r.*, Lit. K, Dział III, Nr porz. 22, t. III, k. 39.

26 *Dzień 11 listopada w Siedlcach*, „Gazeta Podlaska” nr 29 z 15.XI.1930 r., s. 2.

27 APS, SPS, sygn. 17, *Miesięczne Sprawozdanie Sytuacyjne Nr 7*, Cz. I – od 1 do 31.VII.1933 r., k. 78.

28 *Wojsko u stóp Królowej Podlasia*, „Podlasiak” nr 33-34 z 24.VIII.1930 r., s. 5.

29 Niektórzy oficerowie 9 DP za pomoc w remontach i przebudowie świątyń otrzymali od władz kościelnych order „Pro Ecclesia et Pontifice”.

30 *Duszpasterstwo rzymsko-katolickie...*, op. cit.

Literatura:

1. Archiwum Diecezjalne Siedleckie, Akta Kurii Diecezjalnej Siedleckiej, Kościoły Garnizonowe.
2. Archiwum Państwowe w Siedlcach, Starostwo Powiatowe w Siedlcach 1918-1939.
3. Centralne Archiwum Wojskowe, Akta 9 Dywizji Piechoty.
4. Centralne Archiwum Wojskowe, Akta Biura Wyznań Niekatolickich.
5. Centralne Archiwum Wojskowe, Akta Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX.
6. *Korpus Poleski. Jednodniówka z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości*, Brześć nad Bugiem 1928.
7. „Dziennik Rozkazów Ministra Spraw Wojskowych” 1928, nr 4.
8. „Gazeta Podlaska” nr 29 z 15.XI.1930 r.
9. „Podlasiak” nr 33-34 z 24.VIII.1930 r.
10. „Podlasiak” nr 48 z 25.XI.1928 r.
11. „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919, nr 3.
12. „Ziemia Siedlecka” nr 5 z 11.II.1934.
13. Aleksandrowicz P. (1971), *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska 1818-1968*, Siedlce.
14. Borek P. (2009), *Duszpasterstwo wojskowe w garnizonach południowego Podlasia w latach 1918-1939. Cz. 1*, Podlaski Kwartalnik Kulturalny, nr 3, s. 32-43.
15. Borek P. (2009), *Duszpasterstwo wojskowe w garnizonach południowego Podlasia 1918-1939. Cz. 2*, Podlaski Kwartalnik Kulturalny, nr 4, 32-44.
16. Borek P. (2011), *Garnizony wojskowe na Południowym Podlasiu w latach 1918-1939*, t. II, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. P. Matusaka w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce.
17. Chromiński M. J. (2007), *Zarys historii sztandaru 22. Siedleckiego Pułku Piechoty*, Szkice Podlaskie, z. 15, s. 38-45.
18. Cieplewicz M. (1998), *Wojsko Polskie w latach 1921-1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
19. Dmowski R. (2007), *Niższe Seminarium Duchowne, czyli Wyższe Gimnazjum Biskupa Podlaskiego im. św. Rodziny w okresie II Rzeczypospolitej*, Szkice Podlaskie, z. 15, s. 61-74.
20. Dmowski R. (2003), *Szkice z dziejów Kościoła garnizonowego w Siedlcach w latach 1918-1939*, Szkice Podlaskie, z. 11, s. 107-115.
21. Odziemkowski J. (1996), *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa.
22. Odziemkowski J., Spychała B. (1987), *Duszpasterstwo wojskowe II Rzeczypospolitej*, Warszawa.
23. Pindel K. (1998), *Podlasie jako teren prowadzenia działań wojennych w zamierzeniach planistycznych okresu międzywojennego i w wojnie 1939 roku* W: Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa na Podlasiu, pod red. K. Pindla i A. Kołodziejczyka, Siedlce.
24. *Rocznik oficerski 1923*, Warszawa 1923.
25. Więch-Tchórzewska W. (1998), *Obchody rocznic powstania styczniowego na Podlasiu*, W: *Rok 1863 na Podlasiu*, H. Mierzwiński (red.), Siedlce.
26. *Wykaz Duchowieństwa Wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1928 r.*, Warszawa 1928.
27. *Wykaz Duchowieństwa Wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1929 r.*, Warszawa 1929.
28. *Wykaz Duchowieństwa Wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wojskowych wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1930 r.*, Warszawa 1930.
29. Wyszczelski L. (1995), *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim*, Warszawa.